

Maištas „brandaus socializmo“ sąlygomis. Sigito Gedos atvejis

Anotacija: Straipsnio tikslas – niuansuoti lietuvių sovietologijos kalbėjimą apie rašytojų santykį su komunistiniu režimu, jo įtvirtintu socialistiniu realizmu, aptariant šią problemą ne per pasipriešinimo ir prisitaikymo opoziciją, o per konkrečias situacijas, kuriose yra ir elgiasi rašytojas. Straipsnio išieities pozicijos – Angelos Borgwardt interpretacinė politologija, kuria remiantis bandoma svarstyti, kiek laikysenos nusakymui svarbūs ne tik tiesioginiai autoriaus politiniai veiksmai, bet ir estetinės pozicijos.

Straipsnio objektas – Sigito Gedos laikysena brandžiojo socializmo metais ir pačiose Sąjūdžio išvakrėse. Paprastai maištininku laikomo poeto laikysena aprašoma pasitelkiant iki šiol nežinomus Gedos laiškus ir kitas archyvalijas. Nors Geda nebuvo politinis disidentas, tačiau viešumoje ir jo kūryba, ir laikysena turėjo simbolizuoti individo nepaklusnumą sistemai. Dėl jo kūrybos nuolat virė debatai, Geda garsėjo savo tiesiu charakteriu, teisybės sakymu į akis. Be to, jis nepriklausė Komunistų partijai (kaip nemažai vyresnės kartos rašytojų), niekada viešai neatgailavo, nors viešai kritikuotas ne kartą.

Iš Gedos laiškų ir kitų archyvinių dokumentų aiškėja, kad poetas savo lojalumą režimui ir sykiu legitimumo garantijas bandė užsitikrinti asmeniniais pokalbiais ir laiškais, o ryškesnis viešas kompromisas, atrodo, tebuvo pjesė *Komunarų gatvė* (1977). Laiškai Lionginui Šepečiui, Alfonsui Maldoniui rodo, kad privačiai savo poziciją ir kūrinius Geda interpretuoja kaip lojalius sovietinei santvarkai ir nenusižengiančius socialistiniam realizmui. Gindamas savo poziciją Geda neretai pereidavo į puolimą ir, remdamasis ir pelnytu oficialiu statusu, ir oficialia estetikos teorija, įrodinėjo savo legitimumą.

Raktažodžiai: sovietmečio literatūra, laikysena, pasipriešinimas, prisitaikymas, Sigitas Geda.

Kalbėdami apie rašytojų santykį su valdžia ir jos ideologiniu diskursu sovietmečiu, vartojame įvairias jį nusakančias sąvokas, kurios labiau primena epitetus: disidentai, rezistentai, maištininkai, o priešingoje pusėje – kolaborantai, prisitaikėliai, išdavikai. Dažniausiai tie epitetai vartojami metaforiškai. Kadangi tylusis buvo ne tik mo-

dernizmas, o ir didžioji dalis pasipriešinimo, dabar jį galima įgarsinti įvairiais balsais ir įvairiu turiniu. Vienas tokios situacijos vaizdinių galėtų būti 2013 m. birželio 14 d. *7 meno dienų* numeryje paskelbta Kęstučio Šapokos instaliacija apie tylųjį modernizmą, kur į Lenino statulos vidų įdėtas Tautinės giesmės tekstas. Sovietmečiu hibridiška kultūros žmonių laikysena ir buvo dažniausia, nors hibridiškumui bei jo variantams įvardyti kol kas turime nedaug instrumentų. Ar skiriame maištą nuo pasipriešinimo, nuo priešgyniavimo, nuo susilaikymo ką nors daryti, kai to tikimasi? Ar nereikėtų sukonkretinti, apie ką kalbame sakydami „maištas literatūroje“? Maištininkais galime vadinti ir Sigitą Gedą, ir Rimą Buroką, bet maišto sąvokos turinys būtų gana skirtingas. Su maištininkais, komunistinio režimo griovėjais pastaraisiais metais save tapatina net LKP aparato viršūnėse dirbę asmenys, tad kalbėti apie maištą, o bendriau – santykio su režimu variantus – yra prasmės.

Vokiečių tyrinėtoja Angela Borgwardt¹ rašytojų laikysenas, santykius su politiniu režimu, politinius veiksmus knygoje *Elgsena su galia: Valdžia ir (s)teigimasis autoritarinėje politinėje sistemoje* vertina pagal tai, į kokią politinį lygmenį jie nukreipti: ar maištaujama prieš sistemos pagrindus, kritikuojami fundamentiniai politinės tvarkos ar tik pavieniai faktai, įvykiai. Taip pat politinė elgsena vertinama pagal jos aktyvumą ir tiesioginius veiksmus: konfrontacinis elgesys, diskursyvinis elgesys, pasyvi laikysena. Borgwardt kritiškai autorių laikysenas ir strategijas analizuoja gana subtiliai, neapibendrinama, nekategorizuodama. Visų laikysenose išvelgdama tiek prisitaikymo, tiek pasipriešinimo ženklų, neabsoliutina rašytojų kritiškumo ir tyrinėja santykį su sistema labai preciziškai, kiekvienu atveju ir atskirose situacijose nusakydama jo pobūdį. Kaip tik niuanosuoto svarstymo Lietuvos sovietologijoje labiausiai ir galima pasigesti. Režimo kritikais tampa ir vidinę emigraciją pasirinkę kultūros žmonės, ir vienkartinų akcijų organizatoriai, ir savo principų neišdavę, atidžiai svėrę kiekvieno žingsnio kainą literatai. Plačiau Borgwardt interpretacinės politologijos koncepcija jau yra pristatyta². Noriu tik pažymėti, kad jos požiūryje dominuoja politologinis vertinimas. Borgwardt labiausiai vertina tiesioginius veiksmus, nukreiptus griauti santvarkos pamatus. Diskursyvinės praktikos, o joms ir priklauso visa literatūra, vertinamos nuosaikiau. Tačiau, žiūrint iš literatūros, meno perspektyvos, poveikis

1 Angela Borgwardt, *Im Umgang mit der Macht: Herrschaft und Selbstbehauptung in einem autoritären System*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2002.

2 Rimantas Kmita, „Rašytojų santykis su valdžia sovietmečiu: metodologiniai sprendimai vokiečių literatūros moksle“, *Literatūra*, t. 53 (1), 2011, p. 48–64.

visuomenei yra sunkiai pamatuojamas. Tiesioginiams politiniams veiksams, protestams, manifestams gali pastūmėti ir meno kūriniai, kartais pasiekiantys platesnę visuomenės dalį, turintys didesnę energetinį užtaisą negu politinės akcijos. Simboliniai menininkų veiksmai Sąjūdžio metu labai lengvai buvo paversti politiniu pasitikėjimu, išskėlė rašytojus ir kitus menininkus į politikų rangą. Tiesioginiai politiniai veiksmai paprastai būna motyvuojami simbolinėmis kultūros reikšmėmis, kurias ir kuria menininkai. Kitokios kalbos ieškojimas literatūroje visuomet yra ir socialinė pozicija, susijusi su kitokios tvarkos, kitokio pasaulio modeliavimu. Literatūroje, kai kalbame apie akivaizdų kanoną ar politinio spaudimo kontekstą, maištas, matyt, būtų suvokiamas kaip autonomiškumo laipsnis, nutolimas nuo estetinių ir ideologinių reikalavimų, nors bent apytiksliai pamatuoti šį nutolimą kokiais nors matavimo vienetais vargu ar pavyktų. Čia didelė galimybė įsivelti į nelabai konkretų ir turiningą žodyną, prisidengti skambiomis frazėmis ir etikėtėmis – maištininkas, neprisitaikęs prie sistemos ir pan. Tačiau svarbiausia yra bandyti įvertinti rašytojo situaciją, nusakyti jo pasirinktą strategiją ir jos dinamiką, o ne heroizuoti sistemos kritikus ar pulti kolaborantus.

Prielaidos ir problemos

Šiam straipsniui pasirinktas lietuvių literatūros vardas neabejotinai siejamas su maištingumu, kanonų ir autoritetų nepaisymu. Antano Andrijausko žodžiai galėtų reprezentuoti tipišką žvilgsnį į šį poetą:

Nors ir būdamas jauniausias savo kartoje, jis buvo nenuolankiausias, neretai atvirai konfrontuojantis su oficialia ideologija poetas, su kurio augančia įtaka ir autoritetu ilgainiui sovietinės Lietuvos politinis elitas jau privalėjo skaitytis. Ypatingą aktualumą sovietmečiu įgavęs Gedos ir apskritai meninės sąmonės atsisukimas į mitinę archaizuotą lietuviškąją pagonybę su jos nežabota tautinio tapatumo šaknų ieškojimo dvasia ir teikiamomis naujomis meninės išraiškos galimybėmis buvo drąsus tautiškai angažuotų menininkų kūrybinės laisvės proveržis, niūraus sovietmečio sąlygomis puoselėjęs tautinius idealus ir inspiravęs nepriklausomos Lietuvos valstybės atgimimą.³

3 Antanas Andrijauskas, „Sigito Gedos potencialas, kūrybos procesas ir meninės išraiškos priemonės“; *Šiaurės Atėnai*, 2011 01 14, prieiga internetu: <http://www.satenai.lt/2011/01/14/sigito-gedos-potencialas-kurybos-procesas-ir-menines-israiskos-priemones/> (žiūrėta 2014 08 14).

Geda ne tik yra laikomas maišto simboliu tiek socialinėje erdvėje, tiek literatūroje, jis ir pats savo laikyseną bei poetinę programą grindė maišto, išsilaisvinimo, socialinių bei estetinių sutarčių peržiūrėjimo nuostatomis. Komentuodamas baltų mitologijos reikšmę savo kartos kūryboje, rašė:

mitologija niekuo nenusileidžia Biblijai, baltų mitologija yra toks pats pirminių pasaulio gaivalų, pasaulio sukūrimo ar tapsmo suvokimas. Taigi baltiškų archetipų ieškojimas mums buvo sykiu ir bėgimas, pasitraukimas nuo tradicinių klišių, formų ir stereotipų. Tai buvo maištas, kuris, kaip kad ir visi maištai, baigiasi, įsilieja į bendrąjį, visuotinį pasaulio maištą. Šiuo atveju nebijau pasakyti, kad visa pasaulio kultūra yra maištas prieš Aukščiausiojo nustatytą tvarką, prieš gyvenimą ir mirtį, nebūtį ir išnykimą. Čia visų pradžios ir pabaigos. Nei aš pats, nei mano karta nieko naujo neatrado. Tam tikrose aplinkybėse, laiko gniaužtų spaudžiama jinai tik savaip gelbėjosi, savomis, tuo pačiu ir savo protėvių akimis žvelgė į pasaulį.⁴

Poetinė Gedos programa organiškai susijusi su jo temperamentu, *habitus* – ilgalaike žmogaus elgsenos motyvacijos matrica. Šiuo požiūriu svarbus Gedos ūmus ir sykiu tiesus būdas, teisingumo siekis, kuris formavo ir elgseną, ir kai kuriuos kūrybos momentus (dėmesys ir užuojauta vargšams, nuskriaustiems žmonėms, dėmesys nekonvencionalioms kultūros figūroms Antanui Strazdui, François Villonui ir kt.). Neteisybės, nelygybės jausmas įvairiomis formomis reiškėsi Gedos elgsenoje ir laikysenoje: nuo kūrybinių paraščių įteisinimo iki įžeidinėjimo ar mojavimo kumščiais. Vieną iš savo autobiografijų poetas pavadiną „Tiesa, kitaip sakant, poezija“ ir joje rašo:

Širdies šviesa tėra vienintelis amžinas, prasmingas ir paguodžiantis, suraminantis vaistas. Sunku man bendrauti su nedorais žmonėmis, sunku net ir su jų vaikais. Ypač tada, kai imi perprasti vos nujaučiamą klastą, – vėl atšoka kažin kokia senovinė būseną, kad esi tik žaisliukas demonų rankose. O vienintelis tavo ginklas – silpniausias – stipriausias pasauly – poezija arba tiesa.⁵

4 Sigitas Geda, Atsakymai į „Sietyno“ anketą, *Sietynas*, Nr. 9, 1990, p. 20–21.

5 Idem, „Tiesa, kitaip sakant, poezija“; in: *Tarybinių lietuvių rašytojų autobiografijos* [t. 1, A–K], Vilnius: Vaga, 1989, p. 355.

Nuo mažens norėjęs tapti teisėju, stebėjęs savo tėvą, gebantį išspręsti kaimynų konfliktus, Geda tiesą siejo su drąsa siekti švaraus pirmapradiškumo. Jam nesvetimas buvo pyktis kaip kūrybinė jėga, šėlas, griauantis neautentiškus kultūros stereotipus. Gedos poetinis pasaulis turėjo būti pastatytas ant naujų tikrumo pamatų, kad ir kaip tas tikrumas buvo suprantamas. Tiesus Gedos būdas nebuvo nuolankus, greičiau jau įžeidus, linkęs sproginėti, pasiduoti emocijų gaivalui. Sykiu jis ne kartą yra kartojęs, kad įžeidinėti galima iki tam tikros ribos.

Pavyzdžiui, būdamas studentas Geda neša savo eilėraščius į *Pergalę*. „Ten dabar toks senis įtaisytas literatūrinio skyriaus vedėju – Girdžius, negirdėtas visai. Pažadėjo jisai mano raštus tik už savaitės perskaityti – girdi, darbo daug! Padėkojau jam už gerą širdį ir persikrausčiau į „Jaunimo gretas“. Čia dabar Vl. Šimkus tuos reikalus tvarko.“⁶ Tokių istorijų, kai Geda sako į akis tai, ką galvoja, yra ne viena ir ne dvi. Jau po Gedos mirties prisimindamas jį Liudvikas Jakimavičius kaip tik kalbėjo apie tiesų, savotiškai stačiokišką, kampuotą jo būdą, kuris kai kada gal ir kenkdavo, nebuvo racionalus, bet, atrodo, sunkiai sutramdomas:

Tiesa, ir pats Sigitas nebuvo perdėm mandagus savo gildijos broliams. Kartais jis pasakydavo ir tai, ką geriau būtų buvę nutylėti, nuryti. Šuniukas Mikutis irgi gal būtų nepuldinėjęs vilkšunių ir rotveilerių, jei būtų pasistengęs perlaužti savo šuniškos prigimties stuburą, bet puldinėdavo. Ir, ko gero, elgėsi teisingiau už daugelį mūsų, nes poetui susitaikymas ir prisitaikymas reiškia pragaištį ir savasties praradimą.⁷

Jakimavičius ne tik patvirtina ūmų ir tiesų Gedos būdą, bet ir tvirtina neprisi-taikančio prie sistemos poeto įvaizdį. Toks įvaizdis nėra be pagrindo. Turbūt nebuvo kito poeto, kėlusio tiek kontroversijų – nuo pirmos iki paskutinės knygos. Aišku, jos būtų buvusios mažesnės, jeigu ne tas ūmus ir tiesus būdas.

Geda debiutavo tuo metu, kai literatūroje jau buvo įsitvirtinusi 30-ųjų karta su Eduardu Mieželaičiu priešakyje. Šių rašytojų dominavimas literatūroje buvo gana parankus jaunam poetui. Ir Algimantas Baltakis, ir Justinas Marcinkevičius gana palankiai sutiko Gedos debiutą, dėl kurio daug ginčytasi. Vyresnių kartų konfliktai savotiškai parengia erdvę naujai kartai, kuri, atsispirdama nuo jau

6 Sigitas Gedos laiškas Elenai Mezginaitei 1963 02 11, Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės–Bitės viešosios bibliotekos Rankraščių skyrius, F. 3, l. 2.

7 Liudvikas Jakimavičius, „Gedėti Gedos“, *7 meno dienos*, 2008 12 19, prieiga internetu: http://archyvas.7md.lt/lt/2008-12-19/literatura/gedeti_gedos.html (žiūrėta 2015 03 27).

įtvirtintų estetinių normų, gali lengviau eiti savo keliais be tos įtampos, kuri buvo pokario metais. Laiške Elenai Mezginaitei Geda išreiškia artimumą „Mieželaičio jauniems“: „Kai ateis tikras pavasaris – bėgsime visiškai kur nors su Mieželaičio jaunais... tais pačiais, kuriuos išjuokė mūsų gerbiamas poetas Teofilis Tilvytis. Žinoma, daug kas juokiasi iš jo paties.“⁸ Studijų metais rašęs darbą iš Mieželaičio poezijos, vėliau nevengė ir konfliktų su juo, bet sykiu kreipdavosi į jį ne vienu klausimu, Mieželaitis net tapo jo dukters Uršulės vardo tėvu.

Gedos debiuto metais buvo pribrendęs poreikis ne tik stabilizuoti kultūros situaciją, bet jau buvo galima ir leisti provokuoti. Partizaninis karas baigėsi daugiau nei prieš dešimt metų, iš tremties grįžta reabilituojami lietuviai, žaidimo taisyklės su sistema vis labiau įsisavinamos. Iki Prahos pavasario dalis žmonių dar gyvena liberalesnių pokyčių viltimis, tačiau po to vis labiau aiškėja, kad jos neturi jokio pagrindo. Tarp valdžios ir menininkų nusistovi nerašytas konsensusas, pagal kurį daugiau ar mažiau toleruojami formos eksperimentai, tačiau stipriai kontroliuojamos istorijos, politinės, religinės temos. Šiame straipsnyje kalbėsime apie brandžiojo socializmo laiką, kuris Lietuvoje iš dalies sutampa su brežnevine stagnacija. Tai metas, kai beveik niekas nebetiki sistema ir biurokratijoje dirba vien dėl pragmatinių tikslų, kai pats Sigitas Geda, regis, įsitvirtina, gauna Valstybinę premiją (1985), eina įvairias pareigas Rašytojų sąjungoje. Istoriai apie šį laiką tvirtina:

Ideologinės cenzūros funkcijų Glavlitas pamažu pradėjo netekti tik devintojo dešimtmečio antroje pusėje, naujamam SSKP CK generaliniam sekretoriui Michailui Gorbačioviui iškėlus *glasnost* lozungą. 1987 m. patvirtinus naują draudžiamą skelbti žinių sąrašą ir liberalizavus neslaptų leidinių spausdinimo taisykles, Glavlitas praktiškai nustojo kontroliuoti viešos informacijos ideologinį turinį.⁹

Atrodo, kad tokioje situacijoje labiau tikėtinas visoms pusėms priimtinas koegzistavimas, tačiau iš tiesų konfliktų su cenzūra Geda neišvengė ir tuo metu. Geda ne vieną kartą yra teigęs, kad cenzūra jo nepaleido iki pat sovietmečio pabaigos. „Visa mano kūryba buvo cenzūruojama iki 1988 metų. Šį bei tą vertinęs paskelbti galėjau apie 1964–uosius, taigi 25 metai. Čia jau ypatinga tema

8 Sigitas Geda, laiškas Elenai Mezginaitei, l. 4.

9 Arūnas Streikus, „Ideologinė literatūros ir meno cenzūra Lietuvoje ‚brandaus socializmo‘ sąlygomis (1972–1989)“; *Kultūros aktualijos*, 2008, Nr. 2, p. 34.

ypatingam pokalbiui. Paminėsiu tik, kad vien ‚Mamutų tėvynėje‘ ‚Vagos‘ redaktorai cenzūravo 52 vietas, iš jų aš išgelbėjau maždaug 20.“¹⁰

Pasitelkiant kol kas nepublikuotą archyvinę medžiagą šiame straipsnyje bus svarstomi keli Gedos susidūrimai su valdžia ir cenzūra. Remiantis šiais konfliktais bus apibūdinama Gedos pasirinkta elgsenos strategija.

Geda Komunarų gatvėje

Bandant suprasti vienokius ar kitokius literatūros lauko veikėjo sprendimus, suvokti strategiją, svarbu įvertinti konkrečią jo situaciją, bendrą kultūrinę ir politinę atmosferą. Kalbant apie „brandžiojo socializmo“ metus, reikia prisiminti, kad Gedai jie prasidėjo nuo 1972 m., kai po Romo Kalantos susideginimo ir skandalingo Vytauto Kubiliaus straipsnio „Talento mįslės“ buvo triuškinamas eilėraščių rinkinys *26 rudens ir vasaros giesmės*. Be to, 1975 m. Geda neteko darbo žurnalo *Mūsų gamta* redakcijoje. Tuo metu strigo pagal Gedos libretą parašyta Jurgio Juozapaičio opera *Marių paukštė*, kuri po kelerių metų neaiškumo scenoje pasirodė 1979-ųjų vasarą. 1976 m. iš *Pergalės* žurnalo buvo išimtas eilėraštis „Skeletų pasimatymas“. Šie metai – gana įtemptas laikotarpis, paties poeto prisimenamas kaip draudimų ir ribojimo laikas, kai jis daugiausia vertėsi vertimais, eilėraščiais vaikams, nors 1977 m. išėjo ir puikus rinkinys *Mėnulio žiedai* su poemomis *Bilhana*, *Nakties žiedai*, *Kassandra*. Bet, matyt, buvo reikalinga tvirtinti savo pozicijas literatūroje ir politiniais gestais. Gana nekaltai atrodo „perkūnsargiai“ vaikiškuose eilėraščiuose, pvz., 1978 m. 3-iame *Genio* numeryje Geda publikuoja eilėraštį „Kolūkio galvijai“, kuriame tik pavadinimas ir liudija priklausymą sovietiniam diskursui, o pats eilėraštis yra tipiškai gediškas.

Įdomiausias atvejis iš šio laiko yra 1977-aisiais Jaunimo teatre pastatytas spektaklis *Komunarų gatvė* pagal Gedos ir Sauliaus Šaltenio 3 dalių eiliuotą pjesę *Komunarų gatvė* (muzika Osvaldo Balakausko, režisavo Dalia Tamulevičiūtė). Spektaklis, pavadintas revoliucine misterija, buvo aiški teatro duoklė ideologijai – kaip tik tuo metu buvo minima Spalio revoliucijos 60 metų sukaktis. Pjesės epigrafas: „Skiriamas komunarams, žuvusiems kovoje su legionieriais Varnų gatvėje 1919 metais.“ Egmontas Jansonas rašė: „Revoliucinė

¹⁰ Sigitas Geda, *Man gražiausias klebonas – varnėnas*, Vilnius: Vyturys, 1998, p. 20–21.

misterija nėra naujas žanras – pakanka prisiminti A. Bloką, V. Majakovskį. Šis žanras – naujas respublikos teatre. Tad S. Gedą ir S. Šaltenį reikia sveikinti jei ne už naujo žanro atradimą, tai jau už talentingai įsisavintą gerokai užmirštą revoliucinę dramą.“¹¹ Kokioje situacijoje tuo metu buvo Jaunimo teatras, reikėtų klausti to meto jo vadovų ar teatro istorikų. O dramaturgas Šaltenis šio straipsnio autoriui yra minėjęs, kad jam mažiausia kompromiso verta tema buvo būtent komunarų (vienintelis įmanomas ir įdomus siužetas „pyliavoms atpilti“)¹². Beje, kitas žymesnis kūrinys, skirtas keturiems komunarams, yra Vytauto P. Bložės poema *Žmonės*, pasirodžiusi 1984 m., o apie kūrinio šia tema rašymą autorius kalbėjo nuo 1966 metų¹³.

Komunarų gatvė yra turbūt ryškiausias Gedos bandymas paliudyti savo lojalumą ideologiniam diskursui. Tai vėliau laiške CK Kultūros skyriui priminė pats poetas: „Savo požiūrį į bandymą Lietuvoje sukurti socialistinę santvarką ir savo požiūrį į 1918 m. revoliucinių įvykių užgniauzimą Vilniuje nedviprasmiškai esu išdėstęs savo misterijoje (sykiu su S. Šalteniu) ‚Komunarų gatvė‘.“¹⁴ Skaitant libretą išties atrodo, kad santykis išreikštas nedviprasmiškai, ir daug mažiau įtikina vėlesni Gedos samprotavimai apie rezistencinį teksto pobūdį, juolab tvirtinama, jog rankraščio neįmanoma rasti:

Tarp kitų kūrinių ir „Revoliucijos preliudas“: 1976 metais viename miuzikle jį panaudojo O. Balakauskas. Miuziklas buvo pasmerktas, nedaugelis matė, bet visi kritikavo dėl pavadinimo „Komunarų (Varnų) gatvė 1918 m.“

Pirmąjį muzikos variantą buvo parašęs tada dar Konservatorijos studentas, dabar žinomas komp. Faustas Latėnas. Per perklausą Komp. sąjungoje jį kritikavo kas netingėjo.

Repetuojant ankstesnius Jaunimo teatro rūmuos (priešais „Salomeiką“), kai aktorai stipriais balsais imdavo:

11 Egmontas Jansonas, „Revoliucijos liepsnelės“, *Vakarinės naujienos*, 1977 11 17.

12 Autoriaus pokalbis su Sauliumi Šalteniu 2014 11 26. Garso įrašas, autoriaus asmeninis archyvas.

13 „Ant stalo guli poemos apie 1918–19 metų Vilnių juodraštis. Jos centre – herojiška ir tragiška Romualdo Pilerio figūra. Tai turėtų būti kuklus mano indėlis į penkiasdešimtojo Spalio šventę.“ *Literatūros ir meno* anketa. Į redakcijos klausimus atsako Vytautas Bložė, *Literatūra ir menas*, 1966 03 11, p. 3.

14 Sigitas Gedos laiškas LKP CK Kultūros skyriui 1986 04 02, Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Mokslinės bibliotekos rankraštynas, F. 120–68.

*Vilniaus miesto komunarus
Ant stulpų iškarsim
Ir nuo jūros iki jūros
Lenkiją sutversim, –*

žmonės sustodavo gatvėje. Anuometinis lenkų ambasadorius atsiuntė notą... Nors iš tiesų pilsudskininkai Varnų gatvėje sušaudė tuos komunarus (daugelis aukštos kilmės).

Bandžiau ieškoti libreto ir Kult. ministerijoje, ir teatre. Archyvai sunaikinti.¹⁵

Greičiausiai spektaklis *Komunary gatvė* buvo hibridiškas, skirtingiems adresatams sukuriantis gana skirtingų interpretacijų ir komentarų galimybę. Tačiau šiuo atveju svarbiau kas kita. Šis pavyzdys rodo vieną iš svarbiausių Gedos strategijos principų – slaptą, ne viešą lojalumo sistemai deklaravimą. Lojalumas galėjo būti demonstruojamas laiškuose, privačiuose santykiuose, tačiau viešumoje turėjo likti prieštaraujančio, maištaujančio rašytojo įvaizdis. Ir iš tiesų, viešų atgailų, savo kūrybos atsižadėjimo, klaidų pripažinimo Gedos biografijoje nėra. O savi-kritika buvo bene labiausiai paplitusi lojalumo sistemai demonstravimo forma, tiesa, kiek ankstyvesniais metais. Po įvairių kritikos išpuolių, kurių buvo ne vienas, Geda niekur nekalbėjo apie savo klaidas, o greičiau apie neteisingą savo elgsenos ir tekstų interpretaciją. Užtuot save kritikavęs, jis buvo linkęs pateikti tokias savo tekstų interpretacijas, kurios atitiktų sovietinį diskursą. Greičiausiai ne vien dėl principų, bet ir dėl temparemento Geda neleido sau viešai nusileisti. Buvo per daug aiškštingas, kad apskritai pripažintų savo klaidas arba kieno nors viršenybę. Taigi Geda išnaudojo literatūros daugiaprasmiškumą, kuris leidžia įvairias interpretacijas, o lojalumą sistemai deklaravo tyliai ir privačiai. Šis strategijos bruožas savotiškai atsipindi ir eseistiniuose jo tekstuose. Gedos viešos recenzijos gerokai nuosaikesnės negu įrašai jo dienoraščiuose.

Komunary gatvės komentaras Gedos dienoraščiuose rodo, kad laiškuose pripažintas lojalumas viešai turi virsti savo priešingybe. Didžiausias viešas kompromisas bandytas perinterpretuoti maišto kodu. Patikrinimas, kad pjesės rankraščių neišliko jokiame archyve, turėtų pristabdyti pastangas ieškoti kokios nors medžiagos apie spektaklį. O libreto rankraštis išliko ne tik Jaunimo teatro archyve (šiuo metu esančiame Literatūros ir meno archyve), bet ir paties poeto asmeni-niame archyve, kuris vėliau atkeliavo į Lietuvos literatūros ir tautosakos institutą.

¹⁵ Sigitas Geda, „Kanapinis kaklaraištis“, *Šiaurės Atėnai*, 2007 05 19.

Maironio mirties atvejis

Neviešą lojalumo deklaravimą patvirtina ir kitas Gedos susidūrimas su sistema. 1986 m. gegužės 31 d. *Literatūroje ir mene* turėjo pasirodyti Gedos eilėraščių ciklas „Devyni sonetai“ su Maironio epigrafu „Paimsme arklą, knygą, lyrą...“. Bet nepasirodė. Kaip vėliau aiškėja iš Gedos laiškų, buvo išimtas jau spaustuvėje. Gedos archyve yra likęs ir „Iš spaustuvės išvogtas variantas“ (Gedos prieraišas).

1986 rugpjūčio 23 *Literatūroje ir mene* pasirodo ciklas pavadinimu „Maironio mirtis“, jau su epitafija, kurios 1986 gegužės 31 d. laikraščio korektūroje nebuvo. Didesnių korektūrų nėra, gal didžiausia iš jų – eilutė devintajame sonete „Ateis laikai, ne šitie, tai kiti“ pakeista į eilutę „Laikai, laikai, tai šitie, tai kiti“.

Kodėl ciklas buvo sustabdytas? Geda savo archyve yra palikęs komentarą:

Ciklas parašytas 1984–85 m. Taikyta į Maironio jubiliejų. Skelbti – po ilgų atmetinėjimų – išdrįso tik 1986 m. (Alf. Guščius ir Ant. Drilinga), prieš tai pora vietų cenzūravę. „Tiesos“ spaustuvėje aliarmą sukėlė viena valytoja (ar surinkėja): „Čia, girdi, paslėptas šaukimas į revoliuciją...“. Tekstai greit buvo išmesti, vienas vairuotojas spėjo nutverti šituos puslapius ir perdavė man... Po dienos ant CK Kultūros skyriaus vedėjo S. Renčio stalo jau buvo pakloti puslapiai. Iškviestas girdėjau tą patį: „Koks tu gudrus! Meilės sonetuose užmaskavai šauksmą revoliucijai!“ Mane išgelbėjo tik tai, kad L. Šepetys (antrasis sekretorius) nesutarė su P. Griškevičium (pirmuoju). S. Renčys (kai L. Šepetys perskaitė ciklą) išėjo „kramtydamas ūsą“. Žodžiu, pabruko uodegą.

S.Geda 2004.IV¹⁶

Panašiai, tik detaliau, Geda šio įvykio aplinkybes yra dėstęs laiške Vidmantui Valiušaičiui. Jame minima, kad pirmą kartą viešai „Maironio mirtį“ Geda skaitęs literatūros vakare kartu su Jonu Strielkūnu vasario 4 d. Tada, paragintas kelių žmonių, taip pat ir Mykolo Sluckio, jis nusiuntė ciklą į *Literatūros ir meno* redakciją Alfredui Guščiu, kuris gana operatyviai perskaitęs ir prašęs pakeisti tik vieną pernelyg atvirą eilutę. Tačiau publikacija nepasirodė, Guščius nežinojęs priežasčių; Antanas Drilinga nukreipęs Gedą pas Sigitą Renčį, tuo

16 Sigitas Gedos prieraišas ant išvogtos ciklo „Maironio mirtis“ korektūros, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Mokslinės bibliotekos rankraštynas, F. 120–70.

metu ėjusį CK Kultūros skyriaus pareigas. Su juo Geda prakalbėjęs valandą ir Renčys reikalavęs prisipažinti, kad ciklas parašytas prieš CK, kad šaukiąs į revoliuciją ir yra skirtas specialiai katalikybės jubiliejui. Taip pat Renčys pasiūlęs kreiptis į LKP CK pirmąjį sekretorių Griškevičių¹⁷. Po šio pokalbio Geda parašęs laišką ne Griškevičiui, o Lionginui Šepečiui.

Laiške Šepečiui Geda nuogaštuoja, kad jam nerimą kelia „pastangos į dabartinę lietuvių poeziją žiūrėti kaip į grynai ezopinę kalbą. Iš kur atklydo tokie poezijos ‚šifravimo‘ būdas? Ar jis teisingas metodologiškai? Prisimenu garsųjį Gėtės pasakymą: ‚Viskas yra simbolis.‘ Tad ar verta ieškoti užuominų kiekvienoje smulkmenoje. Esama juk dar ir pusiausvyros, sveiko proto, logikos dėsnų“¹⁸. Mandagia forma ir pagarbiu tonu Geda pasitelkia labai bendrus oficialios kritikos principus, konkrečiai, istoriškumo reikalavimą, ir juo kritikuoja „neteisingas“ savo eilėraščių interpretacijas. Kaip įprasta Gedai, jis ne tik ginasi, bet ir puola:

Man kelia nerimą, kad jau kuris laikas mūsų literatūrai primetamas lėkštas ir pigus politikavimas, užmirštant giliuosius marksistinės estetikos pagrindus, visų pirma, istoriškumo principą. Ir dar viena: kur yra kokios nors pasitikėjimo autoriumi, žmogui riba? Ar tai, kad esu ne sykį pareiškęs, jog noriu sąžiningai dirbti socialistinės lietuvių kultūros labui, nieko nereiškia?¹⁹

Cenzūros verdikto „metodologijos“ prilyginimas emigracinės kritikos skaitymo praktikoms – netikėtas ir įžūlokas žingsnis. Savo teksto istoriškumą jis bando pagrįsti papildomai („kiekviena konkreti ciklo eilutė visų pirma apeliuoja į konkrečius smetoninės Lietuvos faktus, realijas“²⁰). Įdomu, kad Geda apeliuoja ir į nerašytą taisyklę, pagal kurią įrodęs savo lojalumą autorius turėtų jaustis laisvesnis. Žinoma, turima galvoje pjesė *Komunary gatvė*, kaip matyti iš anksčiau cituoto tuo pačiu metu rašyto laiško Centro komitetui.

Nežinia, kiek asmeniškai Šepečio spendimai, kiek kitų aplinkybių pokyčiai nulėmė, kad Gedos sonetų ciklas pasirodė. Paties Gedos nuomone, svarbus buvo

17 Sigitos Gedos laiškas Vidmantui Valiušaičiui, 1987 03 10, asmeninis Vidmanto Valiušaičio archyvas.

18 Sigitos Gedos laiškas Lionginui Šepečiui, 1986 06 04, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Mokslinės bibliotekos rankraštynas, F. 120–67.

19 *Ibid.*

20 *Ibid.*

Sąjunginės rašytojų sąjungos suvažiavimas: „Buvo sudaryta komisija (L.Š. pastangomis) ir pirmą sykį Lietuvoje Glavlitas priverstas nusileisti.“²¹

Gedos elgsena šiuo atveju panaši kaip ir anksčiau. Geda asmeniškai apeliuoja į sistemos nomenklatūrininkus, tačiau nepripažįsta savo trūkumų, greičiau ginasi puldamas. Pati sistema, vertindama tekstus politiškai, ieškodama politinių poteksčių, išprovokuoja. Geda sumaniai argumentuoja dėl skaitymo metodologijos – argi viską būtina skaityti politiškai, visur ieškoti politinių poteksčių? Šis jo klausimas, beje, išlieka svarbus ir šiandieniam sovietmečio literatūros skaitymui. Dėl politinio konteksto linkstama tekstus skaityti politiškai, ieškoti ezopinės kalbos, o kad tokias potekstes autoriai kurdavo nebūtinai, yra paliudyta ne kartą, beje, taip pat ir paties Gedos.

Reikia pasakyti, kad tokia Gedos savigynos taktika puolant ir naudojant pačios sistemos instrumentus formavosi nuo pirmųjų jo žingsnių literatūros lauke ir pirmųjų konfliktinių situacijų. 1963 m. laiške Elenai Mezginaitei jis rašė:

Nutempiau anądien į mūsų „Studento“ redakciją savo raštus. Paskaitė ten žurnalistų armija ir įsižeidė smarkiai – modernizmu, sako, kvepia. Aš irgi įsižeidžiau ir pradėjau juos kolyti. Jie remiasi nutarimais. Aš irgi. Kaip nekeista, bet jie persiorientavo. Sutiko išspausdinti ir dar nuotraukas iškaulino, ir pas Vl. Šimkų rekomendacijos nusliugė.

Tasai numeris jau turėjo pasirodyti, bet kol kas dar tylą. Žinoma, jokie ten modernizmo nėra, tik visiems redaktoriams (jūsiškiui, tur būt, ne) dabar vaidenasi. Faktas.²²

Bandydamas legitimuoti savo poeziją Geda remiasi partijos nutarimais, žongliruodamas sąvokomis įrodinėja, kad jo kūryba atitinka socrealizmo reikalavimus, vėliau, jau pelnęs oficialų pripažinimą, naudoja jį derybose dėl savo kūrybos. Štai kompozitoriui Jurgiui Juozapaičiui 1988 m. rašo:

Rašau dėl dainų teksto. Jeigu kas kliūva, reikia būtinai pasakyti, kad tas ciklas tik ką premijuotas „Genio“ konkurse, skirtame darbui, taikai, pergalei prieš fašizmą. Labai garsiai skamba, gaila, išmečiau raginimą dalyvauti (uždaras konkursas). Jei netiki, tegul paskambina į „Genio“ redakciją.²³

21 Sigito Gedos laiškas Vidmantui Valiušaičiui.

22 Sigito Gedos laiškas Elenai Mezginaitei, l. 4.

23 Sigito Gedos laiškas Jurgiui Juozapaičiui, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, F. 367, ap. 1, b. 61, l. 3.

Tokia taktika rodo, kad sunku būti maištininku ir sykiu dalyvauti viešumoje. Taip pat ir privilegijos rašytojams, kurias teikdavo priklausymas Rašytojų sąjungai, nebuvo priežastis nuosekliai laikytis maištininko ar sistemos priešo pozicijos. Nuoseklus maištininkas turėtų maištauti ir kultūros, ir socialiniame gyvenime. Tačiau Geda privačiai kreipiasi į tuometinį Rašytojų sąjungos vadovą Alfonsą Maldonį dėl buto skyrimo. Privačiuose Gedos laiškuose Maldoniui susipina pagiriamieji žodžiai jo kūrybai, kūrybingumo palinkėjimai ir prašymai skirti butą. Pavyzdžiui, 1982-ųjų vasarą Geda siunčia atvirlaiškį Rašytojų sąjungos pirmininkui Maldoniui:

Didžiai Gerbiamas ir Mielas Alfonsai,

Atleiskit, kad rašau į namus. Mat, baigiu pavirsti aukle... Pasiekė mus čia tokios žinios, kad gerb. K. Saja žada gauti ar labai greit gausias butą iš Ministrų Tarybos. Jeigu tai tiesa, tuomet gal būtų mums kokia galimybė gauti jo senąjį butą? Nukristų ir Jums vienas rūpestis nuo pečių. Daug Jums gerų dienų

Jūsų Sigitas Geda²⁴

Šis nedidelis buitinis epizodas rodo bent jau tai, kad Rašytojų sąjungai priklausyta ne tik „iš reikalo“ – dėl galimybės užsiimti rašytojo amatu, kad nereikėtų dirbti kitų darbų, o rašyti laisvalaikiu. Tad asmeniniu lygiu Geda buvo linkęs siekti palankumo sau ir sykiu užsitikrinti tam tikras privilegijas. Sukurta privilegijų sistema vertė būti sukalbamesniais, žaisti pagal rašytas ir nerašytas literatūros lauko taisykles.

Tačiau tai neatima iš Gedos drąsos, kuri buvo reikalinga veikti viešumoje. Ne kas kitas, o Geda vienas pirmųjų Lietuvoje ėmė rašyti apie sistemos bėdas *perestrojkos* metais.

Cenzūra „demokratinio atvirumo“ epochoje

Kitas Gedos susidūrimo su cenzūra atvejis yra iš laiko, kai, regis, ideologinė kontrolė turėjo būti visiškai išsikvėpusi. Prasidėjus *perestrojkai* visuomenėje ėmė pasigirsti balsų, raginančių atvirai ir drąsiai kalbėti tiesą, nebijoti įvardyti problemas.

²⁴ Sigitas Gedos atvirlaiškis Alfonsui Maldoniui, Vilnius, 1982 04 24, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, F. 266, ap. 1, b. 183, l. 3.

Kalbėti tiesą – šių dienų poreikis ir imperatyvas. Poreikį visada jautėme, raginimą girdime dabar, o rezultatus matome skaitydami centrinę spaudą, naujausius rusų, kirgizų literatūros kūrinius. Turime įsidėmėti – konceptuali kalba paneigia visus įsikaltus tabu. Naujo stipraus lietuviško tiesos balso šiomet kol kas neišgirdome, tik jo pranašus rašytojų publicistikoje. Kaip sako mūsų žurnalų redaktoriai, nieko tokio, deja, net ir nepasiūloma. Be abejo, tai ne tik vidinės literatūros būsenos, bet ir publikavimo sąlygų bei tempų pasekmė. Būtina išgyvendinti vilkinimą ir kūrybos administravimą, leidyklų ir redakcijų apeliavimą į anonimiškas pastabas „iš aukščiau“, kurių pagrindu gyvuoja apsidraudėliškumas, įvarantis neveltį arba nenuoširdaus atsargumo kompleksą ir pačiam rašytojui.²⁵

– taip Rašytojų sąjungos valdybos plenumė 1986 gruodžio 23 d. kalbėjo Valentinas Sventickas. Tačiau Lietuvoje girdėjosi tik raginimai drąsiai kalbėti, o konkrečių žingsnių nebuvo. Geda buvo drąsus žmogus, todėl nenuostabu, kad *Literatūros ir meno* redakcija kreipėsi į jį prašydama parašyti straipsnį *perestrojkos* atvirumo dvasia. Geda šio straipsnio autoriui yra perdavęs medžiagos iš bendravimo su redakcija tuo klausimu. 2004 m. priedaše Geda komentavo:

Paskambino Aldona Žemaitytė, publicistikos skyriaus vedėja „Literatūroje ir mene“. Ėmė įkalbinėti, esą rusų rašytojai drąsūs, o mūsų – tyli, bijo... Sutikau parašyti. Netrukus gavau atgal – su išbraukymais ir „laiškeliu“... Koks buvo ir koks išėjo, matyti sulyginus. Po to kilo diskusija (galima surasti 1986 m. „Litmeny“: P. Bražėnas rašė: „kaip komunistas privalau ginti komunistus“, t. y. tuos aprašytuosius vagis. Už Stoncelį parašė, atrodo, A. Drilinga...²⁶

Literatūros ir meno komentaras dėl jo straipsnio buvo toks:

Sigitai!

Labai prašau nesupykti dėl braukymų, jie, žinoma, ne mano, bet gana argumentuotai man paaiškino – kodėl. Mes jau kalbėjome, kad ir jį galima suprasti... O dabar dėl antrosios pusės tiesos. Matyt, kad pasakyti tai, ką manai, reikalingi perkūnsargiai, vadinasi, ir antroji tiesos pusė. Ją įvairiai galima padaryti: ir švaistantis partijos nutarimų vėzdau, ir prisimenant ką nors gražaus, ir šiaip pamąstant apie pozityvius

25 Valentinas Sventickas, „Situacija – posūkis“, *Literatūra ir menas*, 1987 01 01.

26 Sigita Geda, „Apie tėviškę, apie gyvenimą“, Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Mokslinės bibliotekos rankraštynas, F. 120–69.

dalykus. Vardan to, kad išeitų į viešumą, kas skauda. Linkiu sėkmės ir ištvermės. O po keleto dienų paskambinsiu.

Su geriausiai linkėjimais – Ald. Žemaitytė.²⁷

Akivaizdu, kad demokratiniai *perestrojkos* pokyčiai, viešumas buvo planuojamas ir simuliuojamas. Nėra dviejų tiesos pusių, nes viena pusė vis tiek kontroliuoja kitą – brauko, stabdo. Viktoro Alekna archyve yra likęs nepublikuotas straipsnis, su pastaba „Parašiau, bet niekur nesiunčiau“: Alekna piktinasi *Literatūros ir meno* redakcijos pozicija, kuri puikiai įkūnija persitvarkymo atvirumo strategiją:

Kaip šitaip galima! Dar nespausdintą S. Gedos straipsnį pasiųsti skaitytojui K. Stonceliui ir leisti jam sukritikuoti S. Gedos mintis. Maža to, kad K. Stoncelis kritikuoja S. Gedą, – kritikuoti galima visus, – bet jis dar prisidengia skydu „LKP Lazdijų rajono komiteto pirmasis sekretorius“; tuo lyg ir norėdamas pasakyti, kad tik mano žodžiai teisingi ir svarūs, nors jo pamokslas S. Gedai ir parašytas lakavimo laikų žodžiais...²⁸

Toliau Alekna dėsto, kad skaito laikraštį nuo pirmo jo numerio ir neprišimena kito tokio atvejo, kada skaitytojui būtų leista susipažinti su redakcijos portfeliu. Savo tekste Alekna, demonstruodamas Stoncelio retorikos tuštumą ir faktų neatitikimą, analizuoja jo straipsnį akivaizdžiai stodamas Gedos pusėn ir reziumuodamas, kad „reikia skatinti, panašiai kaip S. Geda, kelti negeroves, o ne smerkti tokius pasisakymus, kaip tai padarė K. Stoncelis. Aiškinti trūkumus, ieškoti jų šaknų...“²⁹

Stoncelis, už kurį, Gedos nuomone, rašė Drilinga, nepripažįsta Gedos priekaištų ir formuluoja savo argumentus sena ideologine kalba (apie ką rašė ir Alekna):

Atviras žvilgsnis į gyvenimą turėtų būti platesnis, liaudiškai tariant, – vyriškesnis. Ne per atskirų, apskritai nebūdingų faktų prizmę ar nuotaikos suvirpėjimus. Matyti vien tik juodą ir pagal tai vertinti viską, vadinasi, neįžvelgti mūsų gyvenimo platumos, lemiamų visuomenės tobulėjimo faktorių.³⁰

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Viktoras Alekna, „Ar tai Persitvarkymas“, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, F. 395, ap. 1, b. 44, l. 17.

²⁹ *Ibid.*, l. 21.

³⁰ Kazys Stoncelis, „Atviras žvilgsnis“, *Literatūra ir menas*, 1987 02 28.

Reakcija į Gedos straipsnį rodo, kad Lietuvoje *perestrojkos* metais ne taip paprasta buvo „kalbėti tiesą“. O cenzūros istorijai šis faktas svarbus tuo, kad neretai linkstama apie visą 9-ojo dešimtmečio antrąją pusę sakyti, kad tuo metu jau buvo galima kalbėti visiškai laisvai. Antanas Gailius apie cenzūrą kaip apie vieną opiausių visuomenės problemų taip pat yra rašęs dar 1989 m.:

Turbūt nėra opesnio klausimo leidykloms ir apskritai visai spaudai, kaip cenzūros klausimas. Mat tai šiuo metu bene vienintelis aspektas, kuriuo mūsų spauda kaip buvo, taip ir tebėra visiškai beteisė. [...] kaip tik šioje sferoje, kur leidyklos savarankiškumas ir atsakomybė turėtų labiausiai atsiskleisti, kaip tik tuomet, kai reikia nuspręsti, ką ir kaip pateikti skaitytojui, leidyklų rankas tebesaisto visagalis Glavlitas.³¹

Vis dėl to būtent Geda sukelia šurmulį savo tekstais ir dar kartą patvirtina savo tiesų būdą ir viešojo maištininko amplua.

Geda nebuvo politinis disidentas tiesiogine šio žodžio prasme. Žinoma, Sąjūdžio metu įsitraukė į mitingus, sakė aistringas kalbas. Buvo vienas laisviausių žmonių sistemoje, būtent sistemoje, o ne šalia jos ar ištrūkęs iš jos (kaip Tomas Venclova). Be abejo, aktyviai dalyvavo įvairiuose neoficialiuose susiėjimuose, savotiškuose klubuose, bet „žaidė“ ir pagal sistemos taisykles: oficialiai leido knygas, buvo apdovanotas valstybinėmis premijomis, užėmė įvairias pareigas Rašytojų sąjungoje (konsultantas poezijos klausimais, sekretorius), nuo Sąjūdžio išrinktas į LTSR Aukščiausiąją tarybą. Bet rašytojas veikia politiką ne kaip tiesioginis politinis veikėjas, veikia savo tekstais ir savo laikysena. Gedos kalba niekada nebuvo pilna sovietinės retorikos klišių, visada buvo kitokia ir kūrė nepriklausomo mąstymo ir kalbėjimo išpūdį (išskyrus gal jo, aštuoniolikmečio, siųstus eilėraščius *Jaunimo gretų* redakcijai). Geda ir Sąjūdyje kalba kaip poetas – neperžengdamas tam tikrų ribų, nors jo kalba ir ten išsiskiria vaizduote ir energija. Žaidimas pagal taisykles (kaip ir jau minėtas dalyvavimas uždarame žurnalo *Genys* konkurse, skirtame darbui, taikai, pergalei prieš fašizmą), savos kūrybos legitimumo argumentavimas oficialiu jos pripažinimu, jos interpretavimas socialistinio realizmo žodynu ir sykiu nepaklusniojo, maištininko amplua kūrimasis – tai ne priešara, o greičiau tipiška sovietinio kultūros žmogaus laikysena, išmokta, prisijaukinta šizofrenijos forma. Kiekvienu atskiro rašytojo atveju pritaikymo ir

31 Antanas Gailius, „Dar kartą cenzūros klausimais“, *Atgimimas*, 1989 01 20, p. 5.

nepriklausomumo santykis, jų reprezentavimo strategijos skiriasi, bet iš esmės tai buvo dažniausiai pasirenkamas kelias. Tik Gedos atveju dažniau matyti būtent nepaklusnumas, o kompromisų ieškota asmeniniame, ne viešajame, lygmenyje.

Išvados

Nusakyti rašytojo santykio su sistema pobūdį ir jo pokyčių trajektoriją reikėtų kur kas išsamesnės analizės ir daugiau duomenų, kurių vienu straipsniu aprėpti neįmanoma. Politinė ir kultūrinė literatūros lauko situacija nuolat keičiasi, vienos temos, kultūrinės praktikos tampa pavojingos, kitos – legitimuojamos. Tačiau ką galima apibendrinti iš to, kas buvo pasakyta?

Kovodamas dėl savo poetikos įtvirtinimo ir vietos literatūros lauke Geda buvo priverstas deklaruoti lojalumą sovietinei santvarkai. Svarbiausias šios taktikos bruožas – lojalumą demonstruoti ne viešai, o laiškuose, asmeniniu lygmeniu. Gedą būtų galima vadinti savotišku viešuoju maištininku (nors tai nereiškia, kad asmeniniuose santykiuose Geda buvo sukalbamesnis, nuolankesnis, – ten jis buvo linkęs dažniau ieškoti kompromisų ir pasitelkti diplomaciją). Tačiau kritikuojamas Geda nei viešai, nei privačiai neatgailavo, nesiėmė savikritikos, o, priešingai, galime matyti jo savotišką puolimą ginantis. Gedos puolimas nebuvo nukreiptas į pačios sistemos pamatus, jis dažniau kritikuodavo atskiras praktikas (pvz., tekstų skaitymo ir interpretavimo metodologiją), atskirus žmones ir jų darbą.

Nereikia pamiršti, kad Geda nestojo į Komunistų partiją, o tai buvo vienas iš labiausiai paplitusių būdų legitimuoti save sistemoje. Atrodo, neturėjo ir didelio užnugario Maskvoje (kaip, tarkime, Mieželaitis). Tad visi įsiteisinimo bandymai buvo grindžiami pačia kūryba. Ryškiausias toks bandymas (jeigu neminėtume kelių ankstyvųjų eilėraščių) buvo libretas *Komunary gatvė*. Sovietmečiu ši kūrinį kritika pristatydavo kaip revoliucinę misteriją, skirtą Spalio revoliucijos jubiliejui, šiuo spektakliu Geda grindė savo lojalumą sovietiniam diskursui, vėliau, jau nepriklausomybės laikais, interpretavo jį kaip ezopinę kalbą parašytą antisovietinių užuominų turintį kūrinį. Skirtingas tekstų interpretavimas atsižvelgiant į situaciją ir adresatą – dar viena poeto dažnai vartota įsitvirtinimo taktika. Tai rodo ir laiškas Šepečiui, kuriame Geda teikia socialistiniam diskursui neprieštaraujančią *Maironio mirties* interpretaciją.

Veikti, reikštis viešai bet kurioje socialinėje erdvėje reikalingas bent minimalus konsensusas su egzistuojančiomis taisyklėmis. Ar Gedos kompromisai buvo minimalūs? Iš turimos medžiagos dar sunku spręsti, tačiau atrodo, kad mažesnės diplomatinės pastangos galėjo jį išstumti už legitimumo ribos ir viešo veikimo galimybės ir bet kokia įmanoma įtaka būtų sunkiai įsivaizduojama. Po 1972 metų kritikos Geda priartėjo prie tokios ribos (neteko darbo, daugiausia galėjo verstis kūryba vaikams), būtent tada jis ir pasiryžo *Komunarų gatvės* libretui.

Nors Geda ir nebuvo politinis disidentas, tačiau nereikėtų nuvertinti kultūrinio maištingumo tiesioginės politinės ar pilietinės veiklos atžvilgiu (kaip tai neretai daro sociologinių ar politologinių analizų autoriai). Čia reikėtų įvertinti visą visuomeninę sistemą, atsižvelgti į tai, kokią vietą joje užėmė literatūra. Jeigu manysime, kad ta vieta svarbi, tuomet svarbūs ir estetiniai pokyčiai, ir į juos buvo reaguojama. Kita vertus, ir valdžia rašytojams buvo delegavusi ideologinio formavimo, propagandos funkcijas. Dėl to jie gal ir galėtų būti prilyginti politikams, bet tokia literatūros politizavimo situacija ne visada buvo vienoda. Šiuo požiūriu Geda savo kūryba kūrė vieną svarbiausių opozicijų socialistiniam realizmui, ir dėl to jo kūryba įgauna ir politinės reikšmės. Ciklo *Maironio mirtis* sustabdymas ir derybos dėl jo kaip tik ir rodo, jog ir tiesioginio politinio turinio neturintys tekstai buvo skaitomi politiškai, ir klausimas, ar visada reikėtų skaityti politiškai, buvo vienas esminių sprendžiant, ar tekstas gali būti viešai publikuojamas.

Iš Gedos susidūrimų su kultūros kontrole vėlyvuoju sovietmečiu ryškėja ir kitas dalykas, svarbus literatūros ir kultūros raidai sovietmečiu. Kiekvienas etapas turi savų įtampų, neįmanoma kategoriškai teigti, jog cenzūra ar kontrolės mechanizmas aštuoniasdešimtųjų antrojoje pusėje praktiškai nebeveikė. Kitaip tariant, ciklo *Maironio mirtis*, o vėliau ir publicistinio straipsnio istorija rodo, kad įvairūs apibendrinimai, kas kuriuo metu buvo leidžiama, o kas ne, turi būti nuolat atidžiai tikrinami konkrečiais atvejais.

Gauta 2015 03 16

Priimta 2015 04 29

Rebellion Under the Conditions of “Mature Socialism”: The Case of Sigitas Geda

Summary

Drawing on German researcher Angela Borgwardt’s interpretive political theory, the author of this article raises the question of how we should speak about Soviet era writers’ attitudes without making generalizations based on models of resistance/compliance. He analyzes one of the most innovative and rebellious poets of Soviet Lithuania, Sigitas Geda, examining the poet’s attitude during the period of mature socialism and on the eve of the Lithuanian independence movement Sąjūdis.

Based on concrete situations and conflicts with the government, the author identifies Geda’s attitude as that of public rebel. Although Geda was not a political dissident, both his creative work and his public attitude represented individual resistance to the system. His poetry generated constant debate, and Geda became famous for his candid character. Like many writers of that older generation, Geda did not belong to the Communist Party, and, although he never engaged in public self-criticism, he was publicly chastised more than once.

Geda’s letters and other archival documents reveal that the poet used personal conversations and letters to defend his loyalty to the state and guarantee his legitimacy, and to resolve conflicts with the government and other problems; a more distinct and public compromise was his 1977 play *Komunary gatvė* (Communard Street). In his private correspondence, Geda interprets his position and writing as loyal to the Soviet regime and inoffensive to Socialist Realism. Moreover, in defending his position, Geda often went over into attack, and drew on his own well-deserved official status and official aesthetic theory to demonstrate his legitimacy.

Keywords: Soviet literature, attitude, resistance, compliance, Sigitas Geda.
